УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ ПОЛ. XIX – ПОЧАТКУ XX ст. (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)

Т. В. Лутаєва

Анотації. Проведений науковий пошук показав, що у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в Харківському університеті поєднувалася теоретична і практична підготовка фахівців для медико-фармацевтичної галузі. На медичному та фізико-математичному факультетах особлива увага приділялася практичним заняттям та створенню належних умов для їх проведення. Важливим напрямом удосконалення процесу організації медико-фармацевтичної освіти була координація діяльності науково-педагогічних кадрів з послугами практичної охорони здоров'я, інтеграція науки та клінічної практики.

Т. В. Лутаєва. Усовершенствование профессиональной подготовки будущих специалистов медико-фармацевтической отрасли в период второй пол. XIX – в начале XX вв. (на примере Харьковского университета).

Проведенный научный поиск показал, что во второй половине XIX – в начале XX вв. в Харьковском университете в единстве осуществлялись теоретическая и практическая подготовка специалистов для медико-фармацевтичної отрасли. На медицинском и физико-математическом факультетах особое внимание уделялось практическим занятиям и созданию надлежащих условий для их проведения. Важным направлением усовершенствования процесса организации медико-фармацевтического образования была координация деятельности научно-педагогических кадров с

услугами практического здравоохранения, интеграция науки и клинической практики.

T. V. Lutaieva. Improvement of training the future professionals for medical and pharmaceutical industry in the second half of the XIX – early XX cent. (by Kharkov University).

The article considers that the theoretical and practical training of professionals for medical and pharmaceutical industry was conducted in the Kharkiv University in the second half of the XIX – early XX centuries. The medical and physical-mathematical faculties were focused on the practical training and the creation of appropriate conditions for their implementation. An important direction of improving the process of organization of medical and pharmaceutical education was to coordinate the activities of the teaching staff with practical health services, integration of science and clinical practice.

Ключові слова: медико-фармацевтична освіта, університет, наукове товариство, матеріальна база навчальних закладів.

На сучасному етапі розвитку суспільства головною метою професійної освіти, зокрема медичної та фармацевтичної, є забезпечення можливості успішного входження у світ праці для випускника вищого навчального закладу. Організація професійної підготовки майбутніх медиків та фармацевтів має бути такого рівня й якості, за яких випускник буде мати підстави вважатися конкурентоспроможним спеціалістом. Сучасне формування медико-фармацевтичної освіти потребує вивчення історичного досвіду її здійснення у різних регіонах України, зокрема й на території Слобожанщини у період XIX – на початку XX століття.

Специфіка науково-педагогічної діяльності викладачів медичного факультету Імператорського Харківського університету була розкрита в історичних розвідках Д. Багалія, Д. Міллера, В. Бузескула, М. Сумцова на поч. XX ст. [1; 2; 6]. Низка сучасних видань наукового та довідкового характеру

містить інформацію про розвиток медицини, фармації та про видатних учених медико-фармацевтичної галузі, які створювали та розвивали освітні й наукові традиції у вищих навчальних закладах м. Харкова [3; 5; 8; 10].

Незважаючи на те, що декілька генерацій вітчизняних учених приділяли увагу питанням становлення та розвитку медичної і фармацевтичної освіти, малодослідженою залишається проблема удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців медичної та фармацевтичної галузі в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Мета статті – висвітлити шляхи удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців медичної та фармацевтичної галузі в період XIX – поч. XX ст. в Харківському університеті.

Медико-фармацевтична освіта – це система підготовки та вдосконалення лікарів, провізорів, аптекарських помічників та науково-педагогічних медико-фармацевтичних кадрів. У період сучасності у просторі вищої освіти, зокрема медичної та фармацевтичної, упроваджується компетентнісний підхід. Під професійною компетентністю працівника медико-фармацевтичної галузі розуміють інтегральну характеристику, що визначає здатність вирішувати професійні проблеми і типові професійні завдання, які виникають у реальних ситуаціях його фахової діяльності, з використанням знань і професійного та життєвого досвіду [5, с. 136-137].

У період, що досліджується, результати навчання не відображалися у формі компетентностей. Однак, досягнення якісного рівня підготовки фахівця з вищою освітою, зокрема медико-фармацевтичною, було важливим завданням, що вирішували освітяни та науковці другої половини XIX – поч. XX ст.

Необхідність реформування та розвитку медицини та фармації в Російській імперії обумовлювалася тим, що у другій половині XIX ст., з моменту ліквідації кріпацтва, в Російській імперії було дано значний поштовх розвитку державних та громадських санітарних і медичних органів та установ, розширенню аптечної мережі.

Зазначимо, що з початку XIX століття важливим осередком надання медико-фармацевтичної освіти на східноукраїнських землях вважався Харківський університет. На відділенні лікарських та медичних наук (пізніше медичному факультеті) Харківського університету відбувалася підготовка лікарів та аптечних працівників. У досліджуваний період низка кафедр Харківського університету, пов'язаних з підготовкою фахівців для медичної та фармацевтичної галузі (кафедри ботаніки, хімії, порівняльної анатомії та фізіології та інші), були закріплені за фізико-математичним факультетом [2].

Важливою умовою якісної підготовки фахівців ввважалася наявність при факультетах учбово-допоміжних установ. Так, наприкінці XIX ст. до фізико-математичного факультету входили ботанічний сад, ботанічний інститут, спеціалізовані кабінети й лабораторії (наприклад, хімічна лабораторія з відділами органічним, неорганічним і аналітичним) [10, с. 221].

Медичний факультет на поч. XX ст. мав численні кафедри, клініки, кабінети і лабораторії. Деякі з цих установ не мали приміщення. Нестача в приміщеннях приводила до погіршення якості підготовки майбутніх лікарів [6].

Особливо відчутною нестача спеціальних приміщень була на медичному факультеті наприкінці XIX – на поч. XX ст., де вже в 1907 р. навчалося понад 1200 студентів [8, с. 63]. Про те, в яких умовах працював університет на самому початку XX ст., якою була його матеріальна база, стан з приміщеннями та коштами медичного факультету свідчить один з листів Ради університету, направлений міністру народної освіти в 1901 р.: «Медичний факультет Харківського університету не має зовсім таких важливих установ, як, наприклад, клініки душевних і нервових хвороб, дитячих хвороб... Кафедри загальної патології, фармакології й гігієни дотепер не мають штатних помічників професора; приміщення для кабінетів і лабораторій цих кафедр зовсім не пристосовані для потреб наукового викладання, переважно експериментального ...» (переклад автора») [2, с. 300].

Представники професорсько-викладацький складу медичного факультету Харківського університету, усвідомлюючи свою готовність до рішення

соціально-значущих педагогічних проблем, спрямовували свою діяльність на удосконалення матеріальної бази університету, а також сприяли поширенню інформації про приватну ініціативу своїх колег.

Професор Митрофан Олексійович Попов (1843-1905) залишив свідчення про викладацьку діяльність професора Івана Миколайовича Оболенського (1841-1920), яка припадала на другу половину XIX – поч. XX ст. У статті, надрукованій на сторінках газети «Южный край» він писав, що на початку служби Івана Миколайовича на кафедрі загальної патології, студенти не виявляли особливої зацікавленості курсами, які на ній викладалися. Кафедра не мала необхідного для викладання обладнання, лабораторій. Ситуація змінилася завдяки дивній енергії І. Оболенського: на мізерні кошти він облаштував при університеті лабораторію, залучив до неї молодь, дав студентам для користування власні інструменти та апарати, розпочав проводити дослідження. М. Попов зауважує: «...готовність Оболенського особисто керувати роботою студентів під час практичних занять, дозволила залучити до його крихітної лабораторії велику кількість студентів....» (переклад автора») [9].

За ініціативою ординарного професора по кафедрі фізіології та загальної патології Івана Петрович Щолкова (1833-1909 рр.) на медичному факультеті Імператорського Харківського університету було створено фізіологічний кабінет з лабораторією. Серед студентів, які займалися науковими дослідженнями в лабораторії, були І. Мечников та В. Данилевський [3, с. 238].

У 1872 р. при Харківському університеті за ініціативою професора кафедри офтальмології Л. Гіршмана відкрили офтальмологічну клініку на 10 ліжок [1, с. 586].

Дослідники історії Харківського університету доводять, що не лише окремі особистості, а й факультетське керівництво наполегливо домагалося розширення аудиторного фонду, виділення коштів на ремонт і переобладнання учбових приміщень. Завдяки цьому в перші роки XX ст. вдалося дещо покращити умови роботи кафедр факультетської хірургічної клініки, патологічної анатомії, факультетської терапевтичної клініки та деяких інших

підрозділів [10, с. 220]. На виділені в 1906 р. Радою університету 4750 крб. обладнання гістологічного кабінету поповнилося 50-ма мікроскопами «Цейса», ще одним мікроскопом цієї ж фірми, але найновішим. Внаслідок цього, за думкою професора М. К. Кульчицького, що очолював тоді кафедру, всі потреби студентів можна було задовольнити [10, с. 238].

У другій половині XIX – на поч. XX ст. студенти мали можливість отримати необхідні навички своєї подальшої професійної діяльності на практичних заняттях. Питома вага цього виду навчальної роботи в системі університетської освіти на початку XX ст. істотно зросла.

Зростання ролі практичних занять в значній мірі було зумовлене Циркуляром Міністерства народної освіти від 21 липня 1899 р. У розпорядженні міністр наголошував: «Визнаючи… важливе значення тісного спілкування професорів і студентів на ґрунті навчальних занять… я вважаю за необхідне, щоб учбове начальство ... сприяло всіма способами ... розвитку та зміцненню такого спілкування. Одним з кращих способів для досягнення бажаної цілі я вважаю широку організацію практичних занять…» [8, с. 63]

Форми проведення практичних занять залежали від спеціалізації студентів і тому були різноманітними. Під час практичних занять по кафедрі ботаніки студенти самостійно виготовляли значну частину препаратів, з якими надалі працювали у процесі навчання, вивчаючи морфологію та анатомію рослин. Велика частина засобів наочності з анатомії, фізіології та інших медичних дисциплін, виготовлялася також самими студентами під час проведення практичних занять [4; 6].

Навчальні екскурсії, що організовувалися викладачами фізико-математичного та медичного факультетів Харківського університету, сприяли пошуку та накопиченню експонатів та матеріалів для подальшого наукового дослідження. Вивчення звітної документації щодо діяльності Харківського університету дозволяє свідчити, що у червні та серпні 1912 р. викладач кафедри нормальної анатомії університету А. Зоммер здійснив у супроводі студентів

антропологічну екскурсію на Кавказ. Екскурсанти привезли до університету понад 100 черепів для проведення антропологічних досліджень [7, с. 20].

Студенти медичного факультету, що опановували необхідні теоретичні знання та оволоділи потрібними практичними навичками, допускалися до занять у клініках. У клініках університету та на базі Олександрівської лікарні м. Харкова студенти вправлялися в операціях і розтинах. Заняття одразу з кількох дисциплін проводилися в Харківському воєнному госпіталі.

У хірургічній клініці Харківського університету, якою з 1859 по 1897 рр. завідував професор В. Грубе, студенти приймали активну участь у прийомі амбулаторних хворих, практикувалися в лікарській діагностиці, під наглядом професора проводили всебічне обстеження пацієнтів і вели їх лікування, робили операції. У клініці студенти опановували нові методи обстеження: ларінго- та цитоскопію, лабораторні дослідження. Кожний студент, вивчаючи хірургію, мав спостерігати не менш, ніж двох хворих протягом семестру [3].

Відвідуючи офтальмологічну клініку професора Л. Гіршмана, студенти випускного 5 курсу під його керівництвом обстежували хворих. Крім того, п’ятикурсники вправлялися в операціях на очах тварин, асистували при операціях професору [10, с. 250].

Поздоровляючи Леонарда Леопольдовича Гіршмана з 35-річним ювілеєм його науково-педагогічної діяльності, студенти медичного факультету Харківського університету присвятили йому вірші. Молодь висловлювала подяку своєму викладачу за створення в підрозділах вищого навчального закладу атмосфери, що сприяла реалізації їх професійних можливостей і здібностей, а також виявляла захоплення його моральними рисами та готовністю служити народові. Студент Я. Фідлер [9, с. 64] писав про Л. Гіршмана у своєму вірші так:

Тобой гордимся мы, учитель,
Добра и истины начал,
Земных недугов исцелитель,
Врача высокий идеал!
Привет тому, кто храм науки
Корыстью грязной не пятнал,

Кто облегчал людские муки,
Любовью к ближнему пылал.
И пусть пред нами образ чистый
Горит негаснущей звездой
И, полн любви, на путь тернистый
Нас увлекает за собой!

У досліджуваний період у Харківському університеті був створений великий науковий потенціал. Студенти медичного факультету, за університетською традицією, також заохочувалися до наукової діяльності. Студентам пропонували конкурсні теми, перелік яких на початку XX ст. став більш різноманітним, проблемним. За умови успішного виконання наукової роботи студентів нагороджували, зокрема золотими та срібними медалями. Звичайно, нагороди та медалі роздавалися під час святкового засідання університету у день його річниці [12]. Для підтримки серед студентів інтересу до наукової праці були також встановлені премії.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. викладачі медичного факультету Харківського університету намагалися залучати студентів в якості відвідувачів до роботи наукових товариств. Так, на засіданні товариства наукової медицини 17 березня 1896 р. були заслухані повідомлення студентів стосовно їх діяльності в лабораторії професора С. Попова та професора О. Репрєва [12].

Наукові інтереси майбутніх фармацевтів щодо дослідження природи реалізовувались на поч. XX ст. у профільному гуртку натуралістів, що мав свою власну бібліотеку, випускав «Труди». У 1916 р. був опублікований путівник «По окрестностям Харькова», складений членами цього гуртка під редакцією професора В. Арнольді [10, с. 298].

Таким чином, аналіз історико-педагогічної літератури та джерельної бази з питання, що досліджується показав, що поняття «компетентнісний підхід» набув широкого вжитку лише у період сучасності. За часів Російській імперії тривав пошук шляхів досягнення якісного рівня підготовки фахівця з вищою освітою, зокрема медико-фармацевтичною. Численні нарікання щодо якісного рівня медико-фармацевтичної підготовки в XIX ст. відбувалися через те, що

підготовка майбутніх фахівців здійснювалася застарілими методами, а матеріальна база навчальних закладів не відповідала вимогам часу.

У Харківському університеті поєднувалася теоретична і практична підготовка фахівців для медико-фармацевтичної галузі. На медичному факультеті особлива увага приділялася саме практичним заняттям та створенню належних умов для їх проведення, бо від професіоналізму його випускників залежали здоров'я, а часто й життя людей. Наприкінці XIX – на початку XX ст. на медичному та фізико-математичному факультетах Харківського університету викладання більшості навчальних дисциплін здійснювали відомі на той час науковці, професори, був створений великий науковий потенціал, а також існувала творча атмосфера серед викладачів і науковців, що природно сприяло підвищенню освітнього рівня випускників. Під керівництвом провідних учених і педагогів медичного та фізико-математичного факультетів формувалися наукові школи на основі нових ідей, методів і методик дослідження, що сприяло формуванню професійних здібностей студентів.

Важливим напрямом удосконалення медико-фармацевтичної освіти в досліджуваний період була координація діяльності науково-педагогічних кадрів з послугами практичної охорони здоров'я, інтеграція науки та клінічної практики. Вважаємо, що у період сучасності цей напрям реформування сучасної медичної та фармацевтичної освіти має бути пріорітетним.

Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому широкому комплексному вивченні особливостей функціонування та напрямів удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців медичної та фармацевтичної галузі в період XIX – поч. XX ст.

Список використаної літератури

1. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). Историческая монография в 2 томах / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Т. 2. – Репринт. изд. – Харьков : Тип. им. М. В. Фрунзе, 1993. – 982 с.

2. Багалей Д. И. Краткий очерк Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1906. – 329 с.
3. Залюбовский В. И. Кафедра хирургических болезней Каразинского университета: прошлое и настоящее / В. И. Залюбовский [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://med.univer.kharkov.ua/science/vestnik/16/1.pdf
4. Записки Харьковского университета. – 1901. – Кн. 2. – С. 30-31.
5. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах : монографія / Л. Г. Кайдалова. – Х. : НФаУ, 2010. – 364 с.
6. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под. ред. проф. И. П. Скворцова и Д. И. Багалея. – Харьков : Изд-во университета, 1905-1906. – 471 с.
7. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1912 г. // Записки Харьковского университета. – 1913. – Кн. 2. – С. 1-42.
8. Парфиненко А. Ю. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете / А. Ю. Парфиненко, С. И. Посохов. – Харьков : НМЦ «МД», 2002. – 115 с.
9. Попов М. А. К 30-летию учено-педагогической деятельности профессора И. Н. Оболенского / М. А. Попов – Южный край. – 1898. – 28 апреля.
10. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
11. Юбилей Л. Л. Гиршмана. 1860-1895 : [сб. материалов] / [под ред. Э. Ф. Беллина]. – Х. : Б. и., 1896. – 86 с.
12. Южный край. – 1888. – 4 октября, 1896. – 17 марта.